

Tekstboks 6.5

Retssystemet sikrer menneskerettighederne og demokrati

En forudsætning for, at menneskerettighederne overholdes, og at vi kan kalde det danske retssystem for et demokratisk retssystem, er, at i Danmark har det, man kalder for et **retsamfund**.

Et retsamfund baserer sig på princippet om, at der er lighed for loven (jævnfør artikel 6 og 7 i FN's menneskerettighedserklæring). Der er altså ikke nogen, som står over lovgivningen i Danmark. I et demokratisk system som det danske kan vi se, hvordan man med adskillelsen af de tre statsmagter: den lovgivende (Folketinget), den udøvende (regeringen) og den dømmende (domstolene) har tilstræbt et retssystem, hvor det enkelte individs retsstilling er sikret, fordi magten ikke er koncentreret hos den ene af de tre statsmagter.

Domstolene er uafhængige, og de sikrer borgernes retsstilling gennem det sæt af rettigheder, som er nedskrevet i loven. For eksempel § 71 i den danske Grundlov, der fastslår, at en person, som anholdes af politiet, inden for 24 timer skal stå foran en dommer i et grundlovsforhør. Det er nemlig op til dommeren og ikke politiet at beslutte, hvorvidt der er grundlag for, at anholdelsen skal opretholdes, og hvilken eventuel straf (sanktion) den anholdte skal idømmes, såfremt han eller hun kendes skyldig i de anklager, som anklagemyndigheden fremsætter.

I Danmark er det nemlig sådan, at den anklagede altid er uskyldig, indtil det modsatte er bevist. En vigtig ting at være opmærksom på i den forbindelse er, at ingen person kan straffes med tilbagevirkende kraft. Det kan man ikke, fordi en person al-

tid skal kunne vide, hvad der er lovligt og ulovligt (strafbart) på det gældende tidspunkt. En person kan derfor ikke senere i sit liv blive dømt for noget, som på daværende tidspunkt, hvor han eller hun begik handlingen, var lovligt.

Den lovgivning, som de danske domstole dømmer efter, er desuden et konkret og effektivt instrument til at kontrollere, at den danske regering udøver magten korrekt, dvs. gennemfører den lovgivning, som Folketinget har vedtaget. Et meget tydeligt eksempel på domstolenes kontrol af den danske regering var ved den såkaldte "Tamilsager" i starten af 1990'erne. Her kom Højesteret med en så sønderlemmende kritik af den daværende Schlüter-regerings (VK-regering) udøvelse af magten vedrørende tamilske familiesammenføringer, at statsminister Poul Schlüter valgte at træde tilbage og udskrive folketingsvalg, som resulterede i ti år med socialdemokraten Poul Nyrup Rasmussen som statsminister.

Det danske **retssystem** (domstolene), som holder øje med, at vores menneskerettigheder og den lovgivning overholdes, baserer sig på **to-instansprincippet**, der sikrer, at retsens afgørelser kan appelleres (ankes) til en højere instans. Den højere instans kan enten bekræfte (stadfæste) eller ændre dommen fra den lavere instans. Det danske retssystem er bygget op om tre retsinstanser: Byretten, Landsretten (Østre Landsret i København og Vestre Landsret i Viborg) og Højesteret samt specialretsinstansen Sø- og Handelsretten.

De fleste sager starter i byretten med mulighed for at appellere til landsretten.

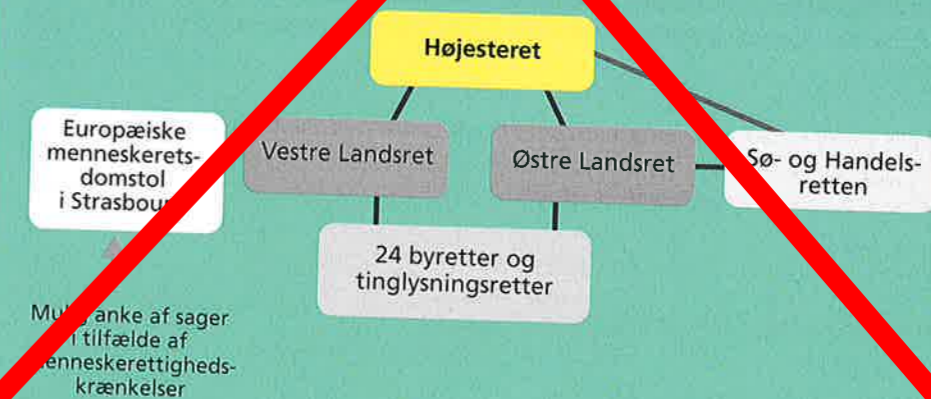
Retssager kan i Danmark overordnet opdeles i to sagstyper: civile sager og straffesager. Civile sager kan være sager vedrørende nabostridigheder, ægteskab, faderskabsager osv. Straffesager er sager, hvor domstolen skal vurdere, om en anklaget person har begået et strafbart forhold (kriminelt), og straffe personen i henhold til lovgivningen på det pågældende område. Straffesager kan være vold mod en anden person, drab, voldtægt osv.

I særlige tilfælde kan en sag indbringes for en tredje instans: Højesteret. Højesteret er en appeldomstol, som behandler domme og kendelser, der er afsagt af Østre

Landsret, Vestre Landsret eller Sø- og Handelsretten, se nedenstående figur.

Er en sag startet i byretten, skal det såkaldte Procesbevillingsnævnet give tilladelse til (bevillige), at den pågældende sag kan prøves ved landets øverste retsinstans, Højesteret. En af Højesterets vigtigste funktioner er at bømme i sager af det, man kalder for "sager af principiel betydning". Det er i sager, hvor der ikke tidligere er afsagt kendelse, fastlægger Højesteret gennem sin beslutning – retningslinier for, hvordan henholdsvis byretter og landsretter i fremtiden skal behandle lignende sager.

Figur 6.17 Retssystemets organisering i Danmark

6.8 Politisk deltagelse, rettigheder og pligter – hvad er den gode medborger?

Politisk deltagelse er et helt centralt element i den demokratiske politiske styreform. Der er dog ikke enighed om, hvor meget borgerne bør deltage, eller hvad borgerne bør deltage i. Ligesom alle borgere ikke har de samme **rettigheder og pligter**, da det afhænger af, hvorvidt man

er statsborger eller medborger. I de sidste to afsnit kigger vi nærmere på disse forhold og afslutter med en kort diskussion af demokratiets tilstand i Danmark set i henholdsvis et konkurrence- og deltagelsesdemokratisk perspektiv.

Politisk deltagelse handler ifølge samfundsforskerne Johannes Andersen og Jørgen Goul Andersen om, at borgerne engagerer sig og deltager aktivt i det politiske liv for at få indflydelse på eget og an-

Flygtninge og migranter går på de sønderjyske motorveje, september 2015.

dres liv. Men politisk deltagelse handler også om, at borgeren gennem aktivt engagement lærer at udtrykke sig og forstå de politiske sammenhænge, hvormed borgere mægtiggøres og myndiggøres.

Mægtiggørelse skal her forstås som, at borgeren gennem den aktive politiske deltagelse blive bedre til at udtrykke sine holdninger og synspunkter omkring en sag. **Myndiggørelse** skal her forstås som, at borgeren igennem den politiske deltagelse og sine forbedrede evner til at tydeliggøre sine holdninger og synspunkter til en bestemt sag oplever, at det er muligt at ændre på myndigheders holdninger og prioriteringer. Der findes forskellige former for politisk deltagelse (se figur 6.18).

I forbindelse med den politiske deltagelse er det dog vigtigt at være opmærksom på den forskel, der er på at være henholdsvis *statsborger* og *medborger*. Der er

tale om det, vi kalder for en juridisk forskel mellem den borger, som har alle rettigheder, men også bestemte pligter (statsborgeren), og den borger, som kun har adgang til nogle rettigheder med dertilhørende pligter (medborgeren). Forskellen mellem statsborgeren og medborgeren fremgår af grundloven, og det har blandt andet betydning for borgerens mulighed for at stemme til folketingsvalget, om man er statsborger eller medborger (jævnfør kapitel 2).

Fra officiel side er en **statsborger** den person, som har indfødsret i et land, dvs. ubetinget har ret til at opholde sig i landet og i øvrigt er underkastet de rettigheder og pligter, som gælder landets borgere, eller har boet fast i landet de sidste ni år og bestået den såkaldte indfødsretstest. Som statsborger i Danmark har man blandt andet ret til at stemme til alle politiske valg,

Figur 6.18 Forskellige former for politisk deltagelse

	Organisationer	Aktiviteter	Samfundsmæssig forankring
Institutionsbundne deltagelsesformer organiseret gennem institutionelle spilleregler	Parti	Mål: Påvirke værdifordelingen i hele samfundet Magt: Formelle og/eller reelle magtpositioner i det repræsentative demokrati Ressourcer: Stemmer og medlemmer	Individer med almenne samfundsmæssige interesser funderet i politisk interesse og/eller politiske ideologier
Situationsbestemte deltagelsesformer præget af aktivitet i forhold til givne situationer	Interesseorganisation	Mål: Påvirke værdifordelingen i dele af samfundet Magt: Formelle og især reelle magtpositioner i det politiske administrative system Ressourcer: Medlemmer	Kollektive grupper med specifikke interesser funderet i gruppens situation
	Græsrodsbevægelse	Mål: Påvirke værdifordelingen på begrænsede områder Magt: Påvirkning gennem blandt andet argumenter i offentligheden Ressourcer: Aktiviteter og mediernes interesse	Individuele værdier i relation til konkrete spørgsmål, ofte grundlagt i et ønske om at realisere sig selv og egne interesser
	Brugerdeltagelse Den politiske forbruger	Mål: Påvirke værdifordelingen i konkrete institutioner og politiske spørgsmål Magt: Argumentation (voice) eller valg af alternativer (exit) Ressourcer: Aktiviteter og markeringer af synspunkter	Individuele værdier i relation til konkrete spørgsmål, ofte grundlagt i et ønske om at realisere sig selv og egne interesser
Internetbaserede deltagelsesformer	Blogge, debatter og interaktive grupper på sociale medier	Mål: Påvirke værdifordelingen i samfundet og i forhold til enkeltsager og institutioner Magt: Mange følgere, kan blive del af den offentlige debat, eksplosiv distribution, omfattende social-digitale netværk Ressourcer: Statusopdateringer, tweets, insta-billeder, likes/følelser	Individuele værdier i relation til konkrete spørgsmål, ofte grundlagt i et ønske om at realisere sig selv og egne interesser

Kilde: Johannes Andersen og Karina Kosiara-Pedersen m.fl.: "Politisk deltagelse – mellem engagement og følelser", i Statskundskab i praksis, Karnov Group 2013.

Se **debatfilmen** om deltagelsesmuligheder i demokratiet på luksamfundetop.dk

Figur 6.19 Statsborgerskab og forholdet mellem rettigheder og pligter

Rettigheder	Pligter
<ul style="list-style-type: none"> ■ Privatlivets fred ■ Ytrings-, forsamlings-, forenings- og trykke- og religiøs frihed ■ Ret til beskyttelse mod bagtalelse og tilsvinning – de såkaldte omdømmekrænkelser og ærekrænkelser (injurier) ■ Bevægelsesfrihed ■ Valgret og valgbarhedsret (dog visse undtagelser) ■ Retsikkerhed ■ Ligeberettigelse mellem kvinder og mænd 	<ul style="list-style-type: none"> ■ Undervisningspligt ■ Værnepligt ■ Overholdelse af landets love og regler ■ At betale skat ■ At påtage sig borgerligt ombud (deltage som nævning i en retssag)

dvs. kommunal- og regionsvalg, folketingsvalg og ved folkeafstemninger. Ligesom man er garanteret en række sociale og økonomiske velfærdsydelser.

Det samme gør sig ikke gældende for **medborgeren**. Her er der ofte tale om en borger, som af den ene eller anden årsag (rejst hertil på grund af arbejde, flygtet, migreret osv.) er flyttet til Danmark, men som har lovligt ophold og dermed er modtager af en række forskellige rettigheder (læge- og hospitalshjælp, gratis uddannelse til sine selv og sine eventuelle børn), dog ikke i samme omfang som statsborgeren, ligesom medborgeren skal udføre en række pligter for at modtage rettighederne, som for eksempel at være selvforsørgende og betale skat, eller være arbejdssøgende eller i uddannelse.

Når en medborger har haft fast bopæl i Danmark i tre år, så opnår han eller hun retten til at stemme ved kommunal- og regionsvalg.

Se **debatfilmen** om rettigheder og pligter i Danmark på luksamfundetop.dk

Op gennem 2000'erne og 2010'erne har der været betydelig diskussion i offentligheden om, hvad der egentlig skal kendetegne *medborgerskab* eller det at være *medborger* i Danmark. Den stigende interesse for medborgerskabet synes blandt andet at hænge sammen med de samfundsmæssige forandringer, som præger det senmoderne samfund, for eksempel individualisering, kulturel frisættelse, globalisering, den økonomiske krise i slutningen af 2000'erne og ikke mindst den større kulturelle mangfoldighed, der er at finde i Danmark i slutningen af 2010'erne. I 2016 udgjorde indvandrere og efterkommere cirka 12,3 % af den samlede befolkning i Danmark. Disse forskellige samfundsförändringar har bidraget til en fornyet interesse for medborgerskabet.

I Danmark har vi været meget inspireret af englænderen T.H. Marshalls og hans *citizenship*-begreb, som lægger vægt på individets *civile*, *politiske* og *sociale* rettigheder. Det centrale ved Marshalls medborgerskabsbegreb er, at det tydeliggør dels de rettigheder, som en borger har, og dermed hvilket forhold personen har til

det land, han eller hun bor i, dels hvordan borgeren oplever sin plads i samfundet og sit forhold til andre mennesker. Se figur 6.20.

Marshall adskilte ikke medborgerskab i henholdsvis et statsborgerskab og medborgerskab, som vi har gjort i Danmark, men på trods af denne væsentlige forskel kan vi fortsat bruge Marshalls forklaring om medborgerskab. Lektor Ove Korsgaard, der er en af de mest fremtrædende forskere inden for medborgerskab i Danmark, skriver blandt andet, inspireret af Marshalls medborgerskabsbegreb, at "Der eksisterer ikke en entydig *definition* af begrebet *medborger*, men det er et begreb, der forsøger at indfange den enkelte borgers identitetsmæssige forbindelse til det politisk-juridiske fællesskab, man indgår i. Medborgerskab bruges blandt andet som overordnet kategori, der inkluderer statsborgerskab og som sideordnet kategori til statsborgerskab."

Denne opfattelse af, hvad medborgeren er, er ligeledes afspejlet i Ministeriet for Flygtninge, Indvandrere og Udlændinges rapport om medborgerskab i Danmark, hvor medborgerskabet udgøres af tre cen-

trale forhold, som er tydeliggjort i figur 6.21.

Med viden fra Korsgaard og Ministeriet for Flygtninge, Integration og Udlændinge så handler medborgeren og medborgerskabet om, at en borger har en række rettigheder og pligter, som ikke bare giver den enkelte borger muligheder, men også sikrer, at borgeren modsvarer rettighederne med en række pligter (*rettigheder og pligter*). Derudover lægges der vægt på, at medborgeren er en borger, der er aktiv og politisk deltagende (*deltagelse*), ligesom der lægges vægt på, at medborgeren er en person, der tager medansvar for de demokratiske værdier og bidrager til det demokratiske systems opretholdelse, herunder oplever, at han eller hun ser sig selv som medborger og oplever at blive anerkendt af andre som medborger (*identitet og tilhørsforhold*).

Som vi kan se, er det en ganske bred opfattelse af, hvad der kendetegner en medborger, og det skyldes, som nævnt ovenfor, at medborgerskab er meget vanskeligt at definere som én ting, fordi forestillingen om eller opfattelsen af, hvad der kendetegner en medborger, konstant vil

Figur 6.20 T.H. Marshalls medborgerskabsbegreb

Medborgerskabsrettigheder	Civile rettigheder	Politiske rettigheder	Sociale rettigheder
Karakteristisk periode	18. århundrede	19. århundrede	20. århundrede
Hovedprincip	Personlig frihed	Politisk frihed	Social velfærd
Typiske områder	Ytrings-, tros- og forsamlingsfrihed, frihed til at indgå juridiske kontrakter	Ret til at stemme Demokratisk deltagelse	Fri uddannelse Pensioner og sundhedsvæsen
Institution	Domstole	Nationale og lokale parlamenter	Velfærdsstaten

Kilde: Mads Meier Jæger: "T.H. Marshall og det moderne medborgerskab", Tidsskrift for velfærdsforskning 2000..

Figur 6.21 Rettigheder og pligter, identitet og tilhørsforhold og deltagelse – medborgerskab i Danmark

Rettigheder og pligter

- Medborgerskabet i Danmark bygger på de civile, politiske og sociale rettigheder, men borgeren er også underlagt pligter som uddannelsespligt, værnepligt og pligt til at betale skat.
- Alle skal så vidt muligt bidrage til fællesskabet, overholde landets love samt tage medansvar for de demokratiske værdier.

Deltagelse

- Deltagelse handler både om formel politisk deltagelse og om uformel deltagelse i samfundet, blandt andet gennem dialog i foreningslivet, familien, blandt venner, på nettet.
- Deltagelse kan være valgdeltagelse, medlemskab af politiske partier, interesseorganisationer og andre foreninger, arbejdspladسدemokratiet, forældre- og andre brugerbestyrelser samt den offentlige debat.
- Deltagelse skal give en følelse af, at man kan blande sig og påvirke beslutninger af betydning for fællesskabet.

Identitet og tilhørsforhold

- At man har en oplevelse af og kan se sig selv som en del af det danske demokratiske fællesskab.
- At man efterlever og tilslutter sig de demokratiske principper samt har tillid til de politiske og samfundsmæssige institutioner.
- Det er vigtigt, at man føler sig anerkendt og respekteret, hvorfor en borger ikke må opleve diskrimination.

Kilde: Medborgerskab i Danmark – regeringens arbejdsgruppe for bedre integration, Ministeriet for Flygtninge, Integration og Udlændinge, august 2011.

være i bevægelse i forhold til de samfundsforandringer, der finder sted. Det er klart, at de juridiske aspekter vedrørende medborgerskabet ikke hele tiden vil ændre sig, men opfattelsen af medborgeren vil hele tiden være præget af skift i samfundets fokus på de tre dimensioner, som vi så i figur 6.21. For eksempel har *rettigheder og pligter* været et meget dominerende element i italesættelsen af medborgerskabet i Danmark i den første halvdel

Se **partifilmene** om rettigheder og pligter i Danmark på luksamfundetop.dk

af 2010'erne, men andre gange vil vi opleve, at *identitet og tilhørsforhold* og *deltagelse* vil vægte højere i italesættelsen og opfattelsen af, hvad der kendetegner et medborgerskab i Danmark. Når både unge og voksne i Danmark ikke nødvendigvis har nøjagtig samme opfattelse af, hvad man skal forstå ved et medborgerskab, eller hvad der gør én til en god samfundsborger, så skyldes det i høj grad, at medborgerskabsforståelsen præges af den enkeltes oplevelse og følelse, som dog ofte er påvirket af de sociale omgivers holdninger og synspunkter. Alle er dog enige om, at en medborger er en borger, som

Figur 6.22 Danske gymnasieelever og gymnasielæreres opfattelse af den gode samfundsborger

Hvad kendetegner en god samfundsborger i Danmark?

Elevernes holdninger

- Har et arbejde og klarer sig uden hjælp fra staten
- Følger med i politik og stemmer ved valg
- Er åben over for mennesker fra andre lande og kulturer

Lærernes holdninger

- Følger med i politik og stemmer ved valg
- Er åben over for mennesker fra andre lande og kulturer
- Forholder sig oplyst og kritisk til politikere og andre magthavere

Kilde: Bjarke Neest i Gymnasieskolen 22. marts 2017.

holder sig inden for lovens rammer, modsat en **modborger**, der kan beskrives som en person, der blandt andet vender ryggen til den gældende lovgivning og afviser samt forsøger at bekæmpe det demokratiske styre og værdisæt, eksempelvis ved brug af terror og vold.

Se **begrebsfilmen**, hvor Aydi Søel forklarer modborgerskab på luksamfundetop.dk

Et nyere studie fra Århus Universitet om holdningerne til demokrati og medborgerskab blandt danske gymnasieelever og lærere viser netop, at der findes forskellige opfattelser af, hvad der kendetegner en god samfundsborger, se figur 6.22.

Det interessante ved dette studie er, at et af de centrale mål for gymnasiereformen tilbage i 2005 og igen ved gymnasiereformen august 2017 er, at gymnasiet skal bidrage til at udanne aktive demokratiske medborgere, der kan tage medansvar og medbestemme for sig selv og samfundet.

De forskellige opfattelser af samfundsborgeren, som fremgår af figur 6.22, fik nyere undervisningsminister Merete Riisager til at komme med en klar udtalel-

ning om, at det er helt afgørende for gymnasieuddannelsen, at der sættes fokus på medborgerskab, og hvad det vil sige at være medborger i et demokratisk samfund som det danske. Riisager lagde i sine udtalelser vægt på, at medborgerskabet er fundamentet for demokratiets beståen, men ministeren udtalte samtidig, at det er vanskeligt at sætte selve medborgerskabsbegrebet på formel. Blandt andet udtalte ministeren: "I en verden, hvor *trykksfrihed, forsamlingsfrihed og religionsfrihed er under pres, får demokratisk dannelse i gymnasiet en helt anden betydning (...)* Det kan ikke sættes på en præcis formel. Det afgørende er, at eleverne forstår demokratiets præmisser og også forstår, at demokratiet kun består, hvis borgerne vil det. At vi holder folketingsvalg hvert fjerde år, sikrer ikke demokratiet i al evighed. Demokratiet kommer fra borgerne og genopfindes af hver generation."¹

Ministerens udtalelser understøttes således pointeren om, at det er vigtigt for den demokratiske debat hele tiden at italesætte og diskutere de demokratiske værdier,

¹ Interview med Merete Riisager, af Tina Rasmussen i Gymnasieskolen 28. marts 2017.